

Krisja Štulić

samostalna istraživačica
independent researcher

Fallerovo šetalište 37,
Zagreb, Hrvatska

kstulic@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3645-9510

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC:
75.046(497.5 Dubrovnik)"16/17"

DOI:
10.17685/Peristil.61.2

Primljeno / Received:
15. 9. 2018.

Prihvaćeno / Accepted:
16. 11. 2018.

Na tragu Baciccia u Dubrovniku: slike *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda* u crkvi sv. Josipa i *Čudesna laktacija sv. Bernarda* u crkvi sv. Vlaha

Reflections of Baciccio in Dubrovnik:
Christ on the Cross Embraces St Bernard in
the church of St Joseph and *Miraculous
Lactation of St Bernard* in the church of St Blaise

APSTRAKT

U tekstu su predstavljene dvije slike iz dubrovačke likovne baštine s prikazom sv. Bernarda iz Clairvauxa smještene u crkvi sv. Josipa te u istočnoj sakristiji crkve sv. Vlaha. U radu se analiziraju specifične ikonografske teme prepoznate na slikama *Amplexus Bernardi* i *Lactatio Bernardi*, a djela se vežu uz odjeke djelatnosti talijanskog slikara Giovannija Battiste Gaullija zvanog Il Baciccio (Genova, 1639. – Rim, 1709.).

KLJUČNE RIJEČI

sv. Bernard iz Clairvauxa, *Amplexus Bernardi*, *Lactatio Bernardi*, Dubrovnik, Giovanni Battista Gaulli zvan Il Baciccio

ABSTRACT

The paper discusses two paintings from Dubrovnik, both representing scenes from the life of St Bernard from Clairvaux, preserved in the church of St Joseph and in the eastern sacristy of the church of St Blaise respectively. The author analyses specific iconographic themes of the two paintings – *Amplexus Bernardi* and *Lactatio Bernardi*, and interprets both works as reflections of the activity of Giovanni Battista Gaulli known as il Baciccio (Genova, 1639 – Rome, 1709).

KEYWORDS

St Bernard of Clairvaux, *Amplexus Bernardi*, *Lactatio Bernardi*, Dubrovnik, Giovanni Battista Gaulli (il Baciccio)

U dubrovačkoj crkvi sv. Josipa, na južnome zidu, desno od glavnog oltara, nalazi se slika na kojoj je prikazan lik sv. Bernarda iz Clairvauxa i raspeti Krist koji se, rukama odmaknutima od križa, spušta prema klečećem svecu (sl. 1). U obližnjoj crkvi sv. Vlaha na zidu istočne sakristije nalazi se slika s prikazom istoga sveca, koji kleči ispred Bogorodice s Djetetom te pije njezino mlijeko koje se u tankom mlazu ulijeva u njegova usta (sl. 2).¹ Ikonografski protagonist na dubrovačkim slikama, sv. Bernard iz Clairvauxa (lat. *Bernardus Claraevallensis*) (Fontaine-lès-Dijon, 1090., – Clairvaux, 20. kolovoza 1153.) smatra se jednom od najznačajnijih ličnosti cistercitskog reda. Poznat kao izniman govornik te promicatelj jednostavnog, asketskog redovničkog života, svojim radom dao je snažan polet tada novom ogranku benediktinskog reda, a veliki trag u povijesti ostavio je i svojom uključenosti u Drugi križarski pohod te poticanjem osnivanja reda templara koji će ga godinama kasnije proglasiti svojim svecem zaštitnikom.² U likovnim umjetnostima sv. Bernard prepoznaje se najprije prema tipičnom cistercitskom bijelom habitu koji se sastoji od plašta i kukuljice te prostranih širokih rukava. Najčešći atributi prikazivani uz ovog sveca su knjiga ili svitak, pero za pisanje, mitra i opatski štap, a u pojedinim prikazima uz njega se nalazi pčelinja košnica koja aludira na naziv *doctor melifluus* – „slatkorječivi crkveni učitelj“. Česti su i prikazi sv. Bernarda s križem i instrumentima Kristove Muke.³

U ikonografiji sv. Bernarda važno mjesto zauzimaju četiri ikonografske teme temeljene na legendama o svecu. Prva se odnosi na prikaze sv. Bernarda s demonom, izvedena iz pripovijesti u kojima svetac pobjeđuje zlo; druga tema, poznata pod nazivom *Doctrina*, označava Bernardovu viziju u kojoj svetac zapisuje božansko znanje koje mu prenosi Bogorodica, a preostale dvije teme iz skupine prikazane su upravo na dubrovačkim slikama – tema *Amplexus Bernardi* temeljena na pripovijesti u kojoj raspeti Krist prigrbljuje sv. Bernarda, te tema *Lactatio Bernardi* koja označava prikaze sveca koji pije Bogorodičino mlijeko.⁴

Neposrednim uvidom u djela utvrđeno je da ih valja promatrati u kontekstu iste umjetničke radionice: uz njihovu neporecivu stilsku bliskost, tome u prilog govori i činjenica da su slike približno istih dimenzija⁵ umetnute u istovjetan drveni pozlaćeni okvir. Obje su slike nesigurne te zasada ostaju nedokumentirane u arhivskim vrelima. Slika iz crkve sv. Josipa konzervirana je

u periodu između 1998. i 1999. godine u sklopu tadašnje Dubrovačke restauratorske radionice.⁶ S obzirom na ikonografsko određenje kojim su prikazi na djelima prepoznati kao specifične teme u ikonografiji sv. Bernarda iz Clairvauxa poznate pod nazivima *Amplexus Bernardi* i *Lactatio Bernardi*, slike se tematski mogu odrediti kao *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda* i *Čudesna laktacija sv. Bernarda*.

U sklopu razumijevanja ovdje obrađenih djela u kontekstu dubrovačke likovne baštine, valja istaknuti da posebno čašćenje sv. Bernarda iz Clairvauxa kao i djelovanje cistercitskog reda kojemu je svetac pripadao na dubrovačkom području nije poznato.⁷ No, činjenica da je njegov lik rijetko prikazivan na djelima dubrovačke likovne baštine te da se ti primjeri vežu uglavnom uz pripadnike dubrovačke vlastele koji su nosili ime toga sveca, potiče pretpostavku o mogućem naručitelju odnosno vlasniku dvaju djela s prikazima sv. Bernarda iz Clairvauxa. Na potpisanoj i datiranoj (1641.) oltarnoj pali (*pala portante*) čašćene Gospine ikone iz 13. stoljeća⁸ Giovannija Angela Caninija, nekoć na glavnom oltaru crkve Gospe od Karmena koja je trenutno pohranjena u Biskupskom sjemeništu u Dubrovniku, prisutan je lik sv. Bernarda, povezan uz obitelj Đurđević, točnije, oporuku Bernarda Ivanova Đurđevića iz 1638. godine u kojoj se izrijeком spominje njegov još nedovršeni oltar u crkvi Gospe od Karmena.⁹ Još jedan pripadnik spomenute obitelji, Bernard Đurđević (Dubrovnik, 1621. – Dubrovnik, 1687.), dubrovački vlastelin i vikar dubrovačkog nadbiskupa, u svojoj oporuci 1687. godine istaknuo je želju za podizanjem oltara u katedrali Gospe Velike u njegovo ime, što je i ostvareno nakon njegove smrti – u sjevernom kraku transepta smješten je oltar posvećen sv. Bernardu iz Clairvauxa, s oltarnom slikom koju je 1721. godine naslikao domaći slikar Petar Mattei.¹⁰

Ikonografija slike *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda (Amplexus Bernardi)*

Ikonografska tema prikazana na djelu iz crkve sv. Josipa, *Amplexus Bernardi* (lat. *amplexandus*: prigrbliti), razvila se iz priče koja se nedugo nakon Bernardove smrti počela širiti među cistercitema. Izvorno ubrojena u djela cistercitske književnosti poučnog pripovjednog žanra – *Liber miraculis* (oko 1170.) te *Exordium magnum cisterciense* (1190. – 1210.)¹¹ – zapisana je u obliku takozvanog egzempluma, kratke priče koja u sebi sadržava moralnu pouku. Ova književna vrsta u srednjem

vijeku postaje popularno sredstvo kojim, između ostalih, cisterciti promiču razne pobožnosti te duhovni nauk s ciljem poticanja na moralan i dostojanstven život.¹²

Prikaz vidljiv na djelu iz crkve sv. Josipa jasno možemo povezati s najranijim tekstualnim predloškom iz kojega se razvila tema *Amplexus Bernardi*:

„Poznavao sam redovnika koji je jednom naišao na blagoslovljenog opata Bernarda koji je sam molio u crkvi. Bio je ispružen ispred oltara, kad se križ na kojem je bio Raspeti pojavio na podu ispred njega. Najblagoslovljeniji čovjek klanjao mu se i ljubio s najvećom posvećenošću. Tada se učinilo kao da Veličanstvo odvađa svoje ruke sa svake strane križa i prihvaća slugu Božjega, te ga privlači k sebi. Redovnik koji je promatrao prizor, zaprepastio se velikim čudom. Nakon nekog vremena tiho se povukao radi straha da bi mogao uvrijediti svetog oca jer se činilo da zadire u njegovu tajnu, bez sumnje, razumijevajući i znajući da u svim njegovim molitvama i načinu života sveti čovjek nadmašuje obične ljude.“¹³

Pripovjedač, cistercitski redovnik Menard iz opatije Mores, navodno je svjedočio Bernardovoj viziji, a uključen je i na dubrovačkom djelu u liku male figure u bijeloj redovničkoj haljini prikazanoj kako izlazi kroz vrata na desnoj strani pozadinskog prostornog pojasa. Ostali elementi kompozicije nadopunjuju osnovnu temu, a mogu se povezati sa stilskim razdobljem u kojem je djelo nastalo – sukladno baroknoj tradiciji, umjetnik u scenu uključuje nekoliko anđela koji pridržavaju križ, a cijeli događaj smješta u interijer nepoznate barokne crkve u kojem se ističe oltarna pala s prikazom Uznesenja Bogorodice koja se nazire iza križa. Nastanku pripovijesti koja je potaknula likovno prikazivanje teme *Amplexus Bernardi* zasigurno je pridonijela Bernardova kristocentrična duhovnost, u kojoj veliku pozornost pridaje Kristovoj Muci i njegovu raspeću.¹⁴ U jednoj od svojih pripovijedi, Bernard govori o Kristovom križu milosti „na kojem je, tada i sada, bio raširen kao da će nas prigrliti svojim dugim rukama ljubavi.“¹⁵ Franz Posset (2003.) navodi da se tema *Amplexus Bernardi* najprije javlja u zemljama njemačkog govornog područja, počevši od 14. stoljeća s najranijim poznatim likovnim prikazom sačuvanom u gradualu (1340.–1350.) ženske cistercitske opatije Wonnental u Njemačkoj.¹⁶ Kontinuitet razvoja

ikonografije teme *Amplexus Bernardi* uspostavlja se od 15. stoljeća, širenjem prvenstveno likovnim prikazima u iluminiranim rukopisima te drvorezima, a nakon toga i prikazima u ostalim medijima – na vitrajima cistercitskih crkava, oltarnim palama, drvenim skulpturama, zidnim slikama, u raznim liturgijskim knjigama. Usred brojnosti srednjovjekovnih prikaza teme, prisutne su i određene modifikacije pri različitim interpretacijama umjetnika. Tako razlikujemo prikaze u kojima se radnja odvija u interijeru crkve, nasuprot onima u kojima su likovi smješteni u vanjskom okruženju. Na pojedinim primjerima, osim sv. Bernarda i raspetog Krista, prisutni su i drugi likovi poput, primjerice, naručitelja, anđela, Bogorodice i svetog Ivana evanđelista.¹⁷ U baroknome razdoblju značajni likovni prikazi teme javljaju se u španjolskoj likovnoj baštini – jedan od najpoznatijih primjera predstavlja djelo španjolskog umjetnika Francisca Ribalte (Solsona Lérída, 1565. – Valencia, 1628.), *Krist prigrljuje sv. Bernarda* (1625.–1627.), danas u Museo del Prado u Madridu. Za razliku od pretežito jednostavnih i pročišćenih likovnih prikaza teme *Amplexus Bernardi* na području Španjolske i zemalja sjeverno od Alpi, talijanski likovni primjeri ističu se bogatijim ikonografskim rješenjima. U prikaze su često uklopljeni brojni *putti* i anđeli, kao i na djelu iz crkve sv. Josipa u Dubrovniku, a pojedini umjetnici odlaze korak dalje te isprepliću motiv mističnog zagrljaja s pobožnostima prema Kristovoj Muci i Euharistiji.¹⁸

Ikonografija slike *Čudesna laktacija sv. Bernarda (Lactatio Bernardi)*

Kompoziciju djela iz istočne sakristije crkve sv. Vlaha čini lik sv. Bernarda koji kleči ispred Bogorodice s Djetetom dok mu se u usta ulijeva mlaz mlijeka iz njezinih grudi. Poznat pod nazivom *Lactatio Bernardi*, ovaj ikonografski prikaz nastaje uslijed priča iz Bernardova života u kojima svetac preko Bogorodičina mlijeka dobiva razne blagodati. Nastanak, pak, takvih pripovijesti objašnjava se vjerovanjima u čudesna svojstva mlijeka Blažene Djevice Marije koja u srednjem vijeku, kada se javljaju prvi likovni prikazi teme *Lactatio Bernardi*, dosežu svoj vrhunac. Više je razloga koji su tijekom povijesti poticali vjernike na posebno čašćenje Bogorodičinog mlijeka. Još u ranokršćanskom razdoblju, Tertulijan navodi upravo Bogorodičino mlijeko kao najsažniji argument u korist Isusove ljudske prirode koju su gnostici u to doba poricali.¹⁹ Često se povezuje i

- 1 Nepoznati slikar, *Krist na križu prigranjuje sv. Bernarda*, Dubrovnik, crkva sv. Josipa (foto: Hrvatski restauratorski zavod, Dubrovnik)

Unknown painter, *Christ on the Cross Embraces St Bernard*, Dubrovnik, church of St Joseph (photo: Croatian Conservation Institute, Dubrovnik)

- 2 Nepoznati slikar, *Čudesna laktacija sv. Bernarda*,
Dubrovnik, crkva sv. Vlaha (foto: K. Štulić)

Unknown painter, *Miraculous Lactation of St Bernard*,
Dubrovnik, church of St Blaise (photo: K. Štulić)

sa spasenjem duša u Čistilištu – poznati su ikonografski prikazi u kojima mlijeko iz Marijinih grudi teče u usta grešnika dajući im na taj način milost i blagost,²⁰ čime Bogorodičino mlijeko postaje snažno sredstvo kod Boga Oca za otkupljenje grešnika.²¹ Tijekom povijesti, istican je i kontrast između Marije koja doji i Eve – Marijino mlijeko koje predstavlja izvor života suprotstavlja se otrovu Zmije koja zavodi Evu donoseći smrt u duhovnom smislu.²² Potaknut navedenim vjerovanjima, u srednjem se vijeku javlja fenomen čašćenja relikvija Bogorodičina mlijeka. Kapi mlijeka čuvane u malim bočicama, počevši od 13. stoljeća, šire se po katoličkim crkvama i svetištima, privlačeći brojne hodočasnike na njihovim putovanjima.²³ Uslijed svega toga, u srednjem se vijeku razvija i pripovijesti o čudesnim svojstvima Bogorodičinog mlijeka putem kojeg su brojni pojedinci, najčešće klerici i redovnici, primili blagodati poput ozdravljenja od teških bolesti ili ohrabrenja u teškim trenucima.

Nedugo nakon razvitka ovih pripovijesti, tema o Bogorodičinoj laktaciji pripisat će se i životu sv. Bernarda. Nekoliko je faktora koji su najvjerojatnije pogodovali navedenome. Sv. Bernard u svojim tekstovima nerijetko piše o mlijeku i dojenju u simboličkome smislu. Prenoseći kršćanski nauk svojim redovnicima, sv. Bernard upotrebljava simboličku sliku dojenja pri kojem se iz majčinih grudi izliva mlijeko nježnosti koju oni također moraju pokazati prema vjernicima, ponašajući se prema njima kao majka prema dojenčadi.²⁴ U slikovitim metaforičkim zapisima u kojima je, u srednjovjekovnom duhu, naglašen gustativni element, sv. Bernard često naglašava svojstva mlijeka pripisujući mu pritom najuzvišenije atribute poput „neopisive dobrote“, „posebne duhovnosti“, te ga postavlja superiornijim nad „vinom svjetovnog znanja“. Osim navedenoga, nastanku pripovijesti oko kojih se razvila ikonografska tema *Lactatio Bernardi* pridonosi i činjenica da je sv. Bernard bio poznat kao veliki promicatelj čašćenja Blažene Djevice Marije, što će mu u katoličkoj Crkvi priskrbiti titulu marijanskog naučitelja (lat. *doctor marianus*).²⁵

Najraniji poznati zapis pripovijesti u kojoj je sv. Bernard okusio blagotvorno Bogorodičino mlijeko javlja se u 14. stoljeću. Kao što je slučaj i s temom *Amplexus Bernardi*, pripovijest o laktaciji sv. Bernarda nalazimo u zbirci egzempluma, kratkih poučnih priča. Francusko djelo *Ci Nous Dit* (oko 1320.) sadrži pripovijest u kojoj opat Cîteauxa moli

Bernarda da propovijeda pred biskupom Châlona. Osjetivši se nedostojnim tog zadatka, Bernard se u svojoj nesigurnosti okrenuo molitvi pred Bogorodicom na oltaru te nakon nekog vremena zaspao. Bogorodica je „...stavila svoju svetu dojku u njegova usta i poučila ga božanskom znanju.“ Nakon toga, Bernard je s lakoćom propovijedao ispred biskupa Châlona te postao „jednim od najvještijih propovjednika svog vremena.“²⁶

Pripovijest o laktaciji sv. Bernarda u srednjem će vijeku biti zapisana više puta, najčešće u okviru raznih zbirki pripovijesti i legendi. Iako je u svim verzijama sama srž radnje trenutak u kojem sv. Bernard pije blagotvorno Bogorodičino mlijeko, ostali elementi pripovijesti često će varirati. Dok će u većini verzija sv. Bernard putem Bogorodičina mlijeka zadobiti „božansko znanje“, bilo u vidu propovijedanja ili iščitavanja svetih spisa, u srednjovjekovnoj zbirci pripovijesti *Mariu Jarategnir*, Bogorodičino će mu mlijeko tek utažiti žed usred velike vrućine tijekom putovanja.²⁷ U pojedinim zapisima pripovijesti jasno je označeno mjesto zbivanja, poput, primjerice, crkve Saint Vorles u Chatillonu ili katedrale u Speyeru.²⁸ U većini verzija nije u potpunosti jasan način na koji se Bogorodica susreće sa sv. Bernardom. Neke od njih ipak naznačuju da se radi o skulpturi Bogorodice ili slici koja je u tom nadnaravnom trenutku oživjela. U skladu s ovim varijacijama razlikovat će se i prikazi Bogorodice unutar teme *Lactatio Bernardi*. Za razliku od teme *Amplexus Bernardi* čiji su prvotni izvori poznati iz pisanih djela, najranija poznata interpretacija teme *Lactatio Bernardi* pripada likovnim umjetnostima. Prvi likovni prikaz javlja se kao dio narativnog ciklusa na oltarnoj pali iz oko 1300. godine, izvorno smještenoj u kapeli El Temple u Palma de Mallorci.²⁹ Tema će se u likovnim umjetnostima proširiti tijekom 15. stoljeća na području Nizozemske, Belgije, Njemačke i Francuske, pretežito u vidu djela malih dimenzija namijenjenih privatnoj molitvenoj pobožnosti. Iako su likovni prikazi laktacije sv. Bernarda na ovim područjima prisutni i u baroknom razdoblju, u najvećoj mjeri kao dijelovi zidnih oslika ili grafičkih otisaka u knjigama i na svetim sličicama, najviši izraz teme *Lactatio Bernardi* nalazimo u talijanskom i španjolskom slikarstvu. U skladu s baroknom tradicijom i poslijetridentskim zahtjevima, umjetnici će u prikazima naglasak stavljati na nadnaravnu atmosferu prizora, nadopunjujući kompoziciju oblacima i *puttima*, kao što je slučaj i s djelom iz crkve sv. Vlaha.³⁰

3ab Nepoznati slikar, *Čudesna laktacija sv. Bernarda*, detalj, Dubrovnik, crkva sv. Vlaha / Giovanni Battista Gaulli zvan il Baciccio, *Sv. Franjo i sv. Helena se klanjaju Križu*, detalj, Dubrovnik, Zbirka samostana Male braće (foto: K. Štulić, Tanja Trška)

Unknown painter, *Miraculous Lactation of St Bernard*, detail, Dubrovnik, church of St Blaise / Giovanni Battista Gaulli il Baciccio, *St Francis and St Helen in Adoration of the Cross*, detail, Dubrovnik, Collection of Friars Minor (photo: K. Štulić, Tanja Trška)

Zbog brojnosti likovnih primjera te njihove rasprostranjenosti, teme *Amplexus Bernardi* i *Lactatio Bernardi* slove kao najpopularnije u svećevnoj ikonografiji. Iako se već samim time može objasniti odabir upravo ovih dviju tema za prikaze na dubrovačkim slikama koje su tema ovoga rada, gledajući ih u kontekstu Bernardova učenja, one predstavljaju samu srž njegove duhovnosti koja se očituje u odnosu prema Bogorodici kao majci i hraniteljici te Kristu čija žrtva na križu predstavlja neizmjernu ljubav iskazanu zagrljajem. O tome svjedoče i primjeri povezivanja navedenih tema u ikonografiji sv. Bernarda u kojima su unutar jednog likovnog djela objedinjene navedene ikonografske teme.³¹

O mogućem autorstvu slika *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda* u crkvi sv. Josipa i *Čudesna laktacija sv. Bernarda* u crkvi sv. Vlaha

Formalne bliskosti dviju nepotpisanih dubrovačkih slika s prikazima sv. Bernarda iz Clairvauxa sugeriraju da je riječ o djelima nastalima unutar jedne slikarske radionice, svakako u razdoblju baroka, kada je dubrovačka likovna baština obilježena prije svega importima slikarskih djela iz srednje i južne Italije. Tome su pogodovale i

- 4 Giovanni Battista Gaulli zvan il Baciccio, *Sv. Franjo i sv. Helena se klanjaju Križu*, bozzetto, oko 1676., Deruta, Pinacoteca Comunale (URL: [http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_\(Deruta\)](http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_(Deruta)))

Giovanni Battista Gaulli il Baciccio, *St Francis and St Helen in Adoration of the Cross*, bozzetto, c. 1676, Deruta, Pinacoteca Comunale (URL: [http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_\(Deruta\)](http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_(Deruta)))

- 5ab Nepoznati slikar, *Čudesna laktacija sv. Bernarda*, detalj lika sv. Bernarda, Dubrovnik, crkva sv. Vlaha / Giovanni Battista Gaulli zvan il Baciccio, *Sv. Franjo i sv. Helena se klanjaju Križu*, detalj lika sv. Franje, Deruta, Pinacoteca Comunale (foto: K. Štulić, URL: [http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_\(Deruta\)](http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_(Deruta)))

Unknown painter, *Miraculous Lactation of St Bernard*, figure of St Bernard, Dubrovnik, church of St Blaise / Giovanni Battista Gaulli il Baciccio, *St Francis and St Helen in Adoration of the Cross*, figure of St Francis, Deruta, Pinacoteca Comunale (photo: K. Štulić, URL: [http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_\(Deruta\)](http://www.wikiwand.com/it/Pinacoteca_comunale_(Deruta)))

snažne gospodarske, pomorske i kulturne veze koje je Dubrovnik imao s talijanskim gradovima, prvenstveno s Anconom, Rimom i Napuljem,³² te isto tako želja i potreba Dubrovčana za obnovom njihova grada nakon velike trešnje 1667. godine. S obzirom na brojnost likovnih djela talijanskih umjetnika koja su tijekom 17. i 18. stoljeća pristizala u Dubrovnik, istraživanje o autorstvu slika *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda* i *Čudesna laktacija sv. Bernarda* kreće od pretpostavke da su i ova djela dopremljena iz Italije.³³ Na ovu tezu nadovezuje se i prvi trag o mogućem autoru navedenih slika koji pronalazimo upravo na jednom od takvih djela, danas smještenom u Zbirci samostana Male braće u Dubrovniku.³⁴

Oltarna pala *Sv. Franjo i sv. Helena se klanjaju Križu*, izvedena je oko 1685./1686. godine,³⁵ a atributivni prijedlog u korist talijanskog slikara Giovanniija Battiste Gaullija uz suradnju radionice postavio je 2009. godine Timothy Clifford.³⁶ Il Baciccio (Genova, 1639. – Rim, 1709.), jedan od najznačajnijih predstavnika visokobaroknog slikarstva u Italiji, proslavio se iluzionističkim rješenjima dekorativnih oslika, te portretiranjem čak sedam papa, od Aleksandra VII. do Klementa XI., a vrhuncem njegove karijere smatra se oslik svoda rimske crkve Il Gesù s prikazom *Trijumfa*

Imena Isusova (1674.–1679.).³⁷ Komparativnom analizom Bacicciove oltarne pale s djelom *Čudesna laktacija sv. Bernarda* iz crkve sv. Vlaha, moguće je uočiti određene sličnosti. Već na prvi pogled, primjećuje se usporedivo kompozicijsko rješenje – podjela na zemaljsku sferu s klečećim svetačkim likovima, pogleda uperenih prema gore te nebesku sferu kojom na oba djela dominira topla svjetlost žutih tonova okružena srodno oblikovanim *puttima* i uskovitlanim oblacima. Uočavaju se i bliskosti između likova *putta* smještenih u zemaljskoj sferi – sjedeći *putto* sa slike *Čudesna laktacija sv. Bernarda* usporediv je s likom *putta* s Bacicciove oltarne pale koji sjedi na povišenom, s glavom okrenutom prema sv. Franji. Impostacija i fizionomija *putta* na obje slike vrlo je bliska, s razlikama vidljivima u položajima njihovih tijela koje su pretežito uvjetovane različitim predmetima koji svaki od njih drži. Njihove glave oblikovane su na gotovo identičan način, ali u zrcalnom položaju jedna u odnosu na drugu. Pune usnice, prćasti nos i bademaste oči, gotovo su istovjetno oblikovani kod oba lika, a povezuju ih i tonovi ružičaste boje kojima su naglašeni obrazi i brada obaju *putta*. Isto tako, kod oba *putta*, uvojci blago valovite kose raspoređeni su i oblikovani na identičan način (sl. 3).

6abc Nepoznati slikar, *Čudesna laktacija sv. Bernarda*, Dubrovnik, crkva sv. Vlaha / Giovanni Battista Gaulli zvan il Baciccio, *Sv. Franjo Ksaverski u molitvi pred Bogorodicom*, bozzetto, Düsseldorf, Museum Kunst Palast / Giovanni Battista Gaulli zvan il Baciccio, *Bogorodica s Djetetom i sv. Antunom Padovanskim*, crtež nekoć u zbirci Holland (foto: K. Štulić, URL: <http://www.arteantica.eu/operamomniaonlinea-tema.aspx?Ky=2&searchSoggetto=&searchGenere=&searchdove=&page=8>, URL: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/lot.287.html/2013/galleria-portatile-ralph-holland-l13041>)

Unknown painter, *Miraculous Lactation of St Bernard*, Dubrovnik, church of St Blaise / Giovanni Battista Gaulli il Baciccio, *St Francis Xavier in Prayer before the Virgin*, bozzetto, Düsseldorf, Museum Kunst Palast / Giovanni Battista Gaulli il Baciccio, *Virgin and Child with St Anthony of Padua*, drawing, formerly Holland Collection (foto: K. Štulić, URL: <http://www.arteantica.eu/operamomniaonlinea-tema.aspx?Ky=2&searchSoggetto=&searchGenere=&searchdove=&page=8>, URL: <http://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/lot.287.html/2013/galleria-portatile-ralph-holland-l13041>)

- 7 Giovanni Odazzi, *Krist prigrbljuje sv. Bernarda*, 1705-1710., Rim, San Bernardo alle Terme (URL: <https://theartstack.com/artworks/cristo-abbraccia-san-ber>)

Giovanni Odazzi, *Christ Embracing St Bernard*, 1705-1710, Rome, San Bernardo alle Terme (URL: <https://theartstack.com/artworks/cristo-abbraccia-san-ber>)

- 8ab Nepoznati slikar, *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda*, detalj, Dubrovnik, crkva sv. Josipa / Giovanni Odazzi, *Krist prigrbljuje sv. Bernarda*, detalj, Rim, San Bernardo alle Terme (foto: Hrvatski restauratorski zavod, Dubrovnik, URL: <https://theartstack.com/artworks/cristo-abbraccia-san-ber>)

Unknown painter, *Christ on the Cross Embraces St Bernard*, detail, Dubrovnik, church of St Joseph / Giovanni Odazzi, *Christ Embracing St Bernard*, detail, Rome, San Bernardo alle Terme (photo: Croatian Conservation Institute, Dubrovnik, URL: <https://theartstack.com/artworks/cristo-abbraccia-san-ber>)

Još snažniji argumenti koji idu u korist tezi da bi se ova dva dubrovačka djela mogla povezati s djelatnošću Bacicciove radionice iščitavaju se iz komparacije djela *Čudesna laktacija sv. Bernarda* i *bozzetta* za Bacicciovu dubrovačku oltarnu palu iz oko 1676. godine, a koji se danas čuva u Pinacoteci Comunale u umbrijskom mjestu Deruta (sl. 4). Upravo je na temelju ovog djela Timothy Clifford atribuirao dubrovačku oltarnu palu Bacicciu i radionici.³⁸ Dimenzije navedenog *bozzetta* (74,5 × 51,5 cm) vrlo su bliske dimenzijama djela *Čudesna laktacija sv. Bernarda* (70,5 × 53,7 cm). S obzirom na umjetnikovu izvedbu koja je, naravno, uvjetovana manjim dimenzijama djela, na oba djela primjećujemo istu skicoznost, vidljivu u grubljim potezima kista i nerazrađenosti pojedinih detalja, što je posebno vidljivo u oblikovanju *putta* u gornjem dijelu kompozicije. Nadalje, komparacijom muških svetaca prisutnih na slikama – sv. Franje i sv. Bernarda – otkriva se

cijeli niz sličnosti premda je impostacija svetačkih likova zrcalno obrnuta (sl. 5). Oba sveca prikazana su u klečećem stavu, s podignutim glavama prikazanima u profilu, pogleda uperenih prema gore – lik sv. Franje s rukama odmaknutima od tijela nešto je pokrenutiji od suzdržanog sv. Bernarda koji mirno kleči s rukama položenima na prsima. Osim gotovo identičnog općeg izgleda fizionomija sv. Bernarda i sv. Franje, moguće je zamijetiti i nekoliko specifičnih morelijanskih detalja. Naglašene tamne polukružne linije obrva i oči s naglašenim gornjim kopcima srodno su izvedeni kod oba lika, kao i profil blago grbavog nosa koji se nastavlja na istaknutu zakrivljenu liniju profila čela. Određene srodnosti primjećuju se u načinu na koji umjetnik postiže dojam volumena u oblikovanju glava svetaca zasjenčanim dijelovima koji su na oba djela gotovo istovjetni. Također, kao i kod sv. Bernarda, u oblikovanju lica sv. Franje slikar je obraz, uho i usne naglasio tonovima ružičaste

9ab Nepoznati slikar, *Čudesna laktacija sv. Bernarda*, detalj, Dubrovnik, crkva sv. Vlaha / Giovanni Odazzi, *Krist prigrbljuje sv. Bernarda*, detalj, Rim, San Bernardo alle Terme (foto: K. Štulić, URL: <https://theartstack.com/artworks/cristo-abbraccia-san-ber>)

Unknown painter, *Miraculous Lactation of St Bernard*, detail, Dubrovnik, church of St Blaise / Giovanni Odazzi, *Christ Embracing St Bernard*, detail, Rome, San Bernardo alle Terme (photo: K. Štulić, URL: <https://theartstack.com/artworks/cristo-abbraccia-san-ber>)

boje. Uočljiva je i određena bliskost u načinu na koji je oblikovano stopalo koje je otkriveno od nabora redovničkih habita kod obojice svetaca, prikazano u profilu s palcem koji je u oba slučaja istaknut prema van i vizualno odvojen od ostalih prstiju koji se skupljaju prema unutra.

S obzirom na sve navedene bliskosti Bacicciovog *bozzetta* sa slikom iz crkve sv. Vlaha, moguće je da su slike *Krist na križu prigrljuje sv. Bernarda* i *Čudesna laktacija sv. Bernarda* nastale kao dva *bozzetta* za djela većih dimenzija koja u ovom trenutku, ipak, nisu poznata.

U Bacicciov slikarski opus ubraja se nekoliko djela kompozicijski vrlo bliskih slici *Čudesna laktacija sv. Bernarda* (sl. 6). Jedno od njih je *bozzetto* iz 1682. godine, danas u Museum Kunst Palast u Düsseldorfu, izveden kao pripremna studija za danas nestalu palu *Sv. Franjo Ksaverski u molitvi pred Bogorodicom*, nekoć smještenoj u velikoj sali Palazzo Anzianale u Ascoli Picenu.³⁹ Drugo djelo kompozicijski blisko slici *Čudesna laktacija sv. Bernarda* crtež je s prikazom Bogorodice s Djetetom koja se ukazuje sv. Antunu Padovanskom, pripremna studija za oltarnu sliku u crkvi Santa Croce na Monte Calvario u ligurskom mjestu Imperia dovršena 1707. godine.⁴⁰ U komparaciji navedenih djela sa slikom iz crkve sv. Vlaha primjećuju se gotovo identične kompozicije, premda u kontekstu drugačijih ikonografskih sadržaja. U sva su tri primjera glavni nosioci radnje – sv. Bernard, sv. Franjo Ksaverski te sv. Antun Padovanski – prikazani u klečećem stavu podno Bogorodice s Djetetom koja sjedi na oblacima u nebeskoj sferi, okružena lebdećim likovima *putta*. Dodatna potvrda bliskosti ovih djela otkriva se u sugestivnom i emotivnom detalju ruku sv. Franje Ksaverskog koje su preklapljenе na prsima na isti način kao i kod sv. Bernarda. Određene su sličnosti primjetne i u izvedbi parova *putta* u zemaljskoj sferi na slici *Čudesna laktacija sv. Bernarda* te onih na crtežu *Bogorodica s Djetetom i sv. Antunom Padovanskim*.

Dodatan su argument za smještanje dvaju dubrovačkih slika u Bacicciovu radionicu i srodni detalji slike *Krist na križu prigrljuje sv. Bernarda* iz crkve sv. Josipa s oltarnom palom istog ikonografskog sadržaja u crkvi San Bernardo alle Terme u Rimu (1705.–1710.), čiji je autor Giovanni Odazzi (Rim, 1663. – Rim, 1731.), Bacicciov učenik koji se njegovoj radionici priključuje 1689. godine (sl. 7).⁴¹ Bliskosti sa slikom iz crkve sv. Josipa primjetne su u ikonografskom elementu križa koji pridržavaju

dvije anđeoske figure – položaj je križa identičan, a uočljivo je i srodno oblikovanje anđela u plavoj draperiji koji na oba djela pridržava križ s lijeve strane (sl. 8). Kao jednom od članova Bacicciove radionice, Odazziju su zasigurno bila bliska majstorova kompozicijska rješenja, prisutna i na slici iz dubrovačke crkve sv. Josipa.⁴²

Zanimljivo je kako je na Odazzijevom djelu s prikazom teme *Amplexus Bernardi* uočljiva veza i s drugom dubrovačkom slikom na kojoj je prikazana tema *Lactatio Bernardi*, zamjetna u likovima dvaju *putta* čije impostacije u velikoj mjeri nalikuju impostacijama *putta* u crkvi sv. Vlaha (sl. 9). S obzirom da je u odnosu na Odazzijevo djelo detalj sa skupinom *putta* zrcalno okrenut, moguće je i da su djela bila povezana grafičkim predloškom. Na sličan slučaj nailazimo u komparaciji djela *Čudesna laktacija sv. Bernarda* s ranije spomenutim djelom s prikazom istog sveca, *Bogorodica s Djetetom i sv. Bernardom* dubrovačkog slikara Petra Matteija.⁴³ Radi se o djelima usporedivog kompozicijskog rasporeda – sv. Bernard prikazan je u klečećem stavu u zemaljskoj sferi podno Bogorodice s Djetetom koja sjedi na oblacima, no, u Matteijevoj interpretaciji, bez detalja otkrivene dojke. Srodnosti se uočavaju i u impostacijama parova *putta* koji na obje slike lebde pokraj Bogorodice, iznad lika sv. Bernarda (no u zrcalno obrnutoj impostaciji). Pretpostavka o postojanju grafičkog predloška koji bi povezivao i prethodio nastanku ovih dvaju djela uklapa se u kontekst dubrovačkih umjetničkih praksi 17. i 18. stoljeća, kao što ističe Radoslav Tomić: „Korištenje predložaka i modela, upotreba grafičkih listova kao pomoćnih sredstava, potkradanje rješenja s raznih strana i od brojnih autora, slobodno repliciranje i kopiranje poznatih i popularnih slika, zauzelo je u poslijepotresnom Dubrovniku široke razmjere.“⁴⁴

Zaključak

Dubrovačke slike s prikazom sv. Bernarda iz Clairvauxa, smještene u crkvama sv. Josipa i sv. Vlaha, svojom ikonografijom predstavljaju rijetke primjere te teme, ne samo na dubrovačkom području, već u cjelokupnoj hrvatskoj likovnoj baštini. Teme *Amplexus Bernardi* i *Lactatio Bernardi* razvile su se prvenstveno iz srednjovjekovnih pripovijesti pod posrednim utjecajem dvaju glavnih fokusa Bernardove duhovnosti: posvećenosti Kristovoj Muci i čašćenju Blažene Djevice Marije. Stilske i kompozicijske karakteristike, kao i srodnost pojedinih ikonografskih elemenata unutar iste

radionice, upućuju na smještanje ovih dvaju djela u umjetnički krug blizak djelatnosti talijanskog slikara Giovanni Battista Gaullija zvanog Il Baciccio. Za taj atributivni prijedlog u dubrovačkom se kontekstu čini značajnom prisutnost Bacicciove oltarne pale u Zbirci Male braće (koja je i sama poslužila kao predložak kasnijim kopijama),⁴⁵ a s obzirom na dimenzije ovdje razmatranih primjera, posebice njezinoga *bozzetta* u Pinacoteca Comunale u Deruti, s obzirom na mogućnost da su slike *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda* i *Čudesna laktacija sv. Bernarda* nastale upravo kao pripremne studije za djela većih dimenzija. S obzirom na formalne srodnosti navedenih djela s *bozzettom* za Bacicciovu dubrovačku oltarnu palu, njihov se nastanak može smjestiti u posljednju četvrtinu 17. stoljeća.

* Članak je nastao na osnovi diplomskog rada obranjenog na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te nagrađenog Nagradom „Radovan Ivančević“ Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske za najbolji diplomski rad u 2016. godini. Rad je izrađen pod mentorstvom dr. sc. Tanje Trške.

BILJEŠKE

- 1 Slika *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda* do sada nije bila objavljivana, a slika *Čudesna laktacija sv. Bernarda* uključena je u katalog i u studiju Radoslava Tomića u monografiji *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku* izdane 2017. godine. Usp. RADOŠLAV TOMIĆ, *Slike u crkvi sv. Vlaha*, u: Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku, (ur.) Katarina Horvat-Levaj, Dubrovačka biskupija, Zborna crkva sv. Vlaha, Institut za povijest umjetnosti, ArTresor naklada, Dubrovnik, Zagreb, 2017., 267, 398 (katalog). Na sliku *Čudesna laktacija sv. Bernarda* u crkvi sv. Vlaha upozorio me povjesničar umjetnosti Ivan Viđen, na čemu mu najsrdačnije zahvaljujem.
- 2 Za povijest umjetnosti posebno je značajna njegova *Apologia* (1127.) u kojoj opisuje skulpturalne dekoracije u samostanu u Clunyju, čime se dobiva slika o tadašnjem izgledu skulptura te kritika cistercitskog reda na samostansku umjetnost tog vremena: „Osim toga u klaustrima, pred očima redovnika koji čitaju – što tu rade ona smiješna čudovišta, ta nevjerojatna izobličena ljepota ili pak lijepa izobličena? Što tu rade prljavi majmuni? Žestoki lavovi? Čudovišni kentauri? Stvorenja koja su pola ljudi, a pola zvijeri? [...] Ukratko, sve tako vrvi od zapanjujućih nepodudarnosti da bi čovjek radije čitao iz mramora nego iz knjiga i provodio dan čudeći se svakom pojedinom od tih likova umjesto da razmišlja o Božjem zakonu. Dobri Bože! Ako se već ne stidimo te besmislenosti, što se barem ne zabrinjavamo zbog troškova?“ Citirano prema: ANTHONY F. JANSON, H. W. JANSON, *Povijest umjetnosti* [Peto obnovljeno izdanje – s dopunom za Hrvatsku], Stanek d.o.o., Varaždin, 2004. [1997.], 388. O životu sv. Bernarda iz Clairvauxa usp. BRIAN PATRICK MCGUIRE, *Bernard's Life and Works: A Review*, u: Companion to Bernard of Clairvaux, (ur.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011., 18–61; MICHAEL CASEY, *Reading St. Bernard: The Man, The Medium, The Message*, u: Companion to Bernard of Clairvaux, (ur.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011., 62–107; CHRISTOPHER HOLDSWORTH, *Bernard as a Father Abbot*, u: Companion to Bernard of Clairvaux, (ur.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011., 169–219.
- 3 O prikazima sv. Bernarda iz Clairvauxa u likovnim umjetnostima usp. MG [MARIJAN GRGIĆ], „Bernard, sveti“, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Sveučilišna naklada Liber; Kršćanska sadašnjost; Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2006. [1979.], 163; JAMES FRANCE, *The Heritage of Saint Bernard in Medieval Art*, u: Companion to Bernard of Clairvaux, (ur.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011., 305–325; MARIA CHIARA CELLETTI, „BERNARDO di Chiaravalle, santo, Dottore della Chiesa“, *Bibliotheca Sanctorum*, Vol. 3: BERN-CIRO, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, Rim, 1963., 38–42; Bernardo di Chiaravalle nell'arte italiana dal XIV al XVIII secolo, katalog izložbe (Certosa di Firenze, Pinacoteca, 9. lipnja – 9. rujna 1990.), (ur.) Laura Dal Prà, Electa, Milano, 1990.
- 4 JAMES FRANCE (bilj. 3), 325–339.
- 5 Neznani slikar, *Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda*, ulje na platnu, 72 × 54 cm, natpis na poledini (20. st.): MISTERIJ SV. KRIŽA / – CRKVA SV. JOSIP, Dubrovnik, crkva sv. Josipa; Neznani slikar, *Čudesna laktacija sv. Bernarda*, ulje na platnu, 70,5 × 53,7 cm, natpis na poledini (20. st.): V – 21 / SV. VLAHO, Dubrovnik, crkva sv. Vlaha, istočna sakristija.
- 6 Slika je pretrpjela velika oštećenja – nositelj (platno) je vidljiv na brojnim dijelovima slike, posebice na spomenutom donjem središnjem dijelu u prostoru između Krista i sv. Bernarda te na području u pozadini s prikazom Uznesenja Blažene Djevice Marije, a nešto manji fragmenti na kojima je vidljiv gubitak slikanog sloja su na području glave i habita sv. Bernarda, zatim na licu i draperiji plavokosog anđela, na Kristovoj glavi i tijelu i na manjim dijelovima slikane

- arhitekture crkve. Na slici su odstranjene nečistoće, slikani sloj s osnovom je konsolidiran te su ispravljene deformacije površine i sanirana oštećenja nositelja. Na podacima i foto-grafskoj dokumentaciji provedenog restauratorskog zahvaljujem Mari Kolić Pustić, voditeljici Restauratorskog odjela Dubrovnik Hrvatskog restauratorskog zavoda.
- 7 Na dubrovačkom području djelovali su benediktinci (cistercijski red ogranak je benediktinskog reda) čiji su muški samostani bili organizirani u Mljetsku kongregaciju, a ženski su bili pod nadležnosti dubrovačkog nadbiskupa. Usp. IVAN OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. II, *Benediktinci u Dalmaciji*, Benediktinski priorat, Split, 1964., 418–486.
 - 8 O ikoni iz crkve Gospe od Karmena usp. ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*, Split, Zagreb, Književni krug, Hrvatski restauratorski zavod, 2017., 80–81, 254–256, s ranijom literaturom.
 - 9 RADOSLAV TOMIĆ, *O slikama u crkvi Gospe od Karmena u Dubrovniku*, u: Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku, (ur.) Neda Kuzek, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2007., 5–13.
 - 10 RADOSLAV TOMIĆ, RELJA SEFEROVIĆ, *Oporuka dubrovačkog arhidakona Bernarda Đorđića*, Peristil, 50 (2007.), 157–158. O narudžbi i stilskim značajkama oltara sv. Bernarda, usp. DANIEL PREMERL, *Stoljeće opremanja barokne katedrale*, u: Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku, (ur.) Katarina Horvat–Levaj, Dubrovnik, Zagreb, Gradska župa Gospe Velike, Institut za povijest umjetnosti, 2014., 227–231; o oltarnoj pali usp. RADOSLAV TOMIĆ, *Slikarska djela u katedrali*, u: Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku, (ur.) Katarina Horvat–Levaj, Dubrovnik, Zagreb, Gradska župa Gospe Velike, Institut za povijest umjetnosti, 2014., 306.
 - 11 JAMES FRANCE (bilj. 3), 325.
 - 12 „EGZEMPLUM ili EGZEMPAL (lat. *exemplum*: primjer, u hrv. tradiciji još nazivi: prilika, pelda), kratka priča (‘pritač’ kod glagoljaša), anegdota, neki povijesni događaj ispričan u opsežnijem tekstu ili propovijedi da se potkrijepi neka poruka ili jasnije odredi neka misao. Egzemplum se javlja već u ant. retorici, gdje se uz logički silogizam koristi i ‘primjer’. [...] U kršć. tradiciji govornici su u svoje propovijedi unosili priče iz ant. prošlosti, *Biblije*, života svetaca, mučenika i ispovjednika i uopće znamenitih ljudi, prema načelu ‘Verba movent, exempla trahunt’ (‘Riječi pokreću, primjeri povlače za sobom’), tj. ljudi se lako povode za dobrim (i lošim) primjerima.“ Usp. J[OSIP]. BRATULIĆ, „Egzemplum ili egzempal“, *Hrvatska književna enciklopedija*, 1, A–Gi, (gl. ur.) Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., 467–468.
 - 13 Prijevod s engleskog prema: JAMES FRANCE, (bilj. 3), 325.
 - 14 FRANZ POSSET, *Amplexus Bernardi: the dissemination of a Cistercian motif in the later Middle Ages*, *Citeaux* 54 (2003.), 251.
 - 15 Ibid., 251.
 - 16 Ibid., 253.
 - 17 Za likovne primjere s navedenim varijacijama usp. FRANZ POSSET (bilj. 14), 277–371.
 - 18 O likovnim prikazima teme u talijanskom slikarstvu usp. Bernardo di Chiaravalle nell’arte italiana dal XIV al XVIII secolo (bilj. 3).
 - 19 CAROLINE WALKER BYNUM, *Jesus as Mother and Abbot as Mother: Some Themes in Twelfth-Century Cistercian Writing*, *The Harvard Theological Review*, 70 (1977.), 272–273.
 - 20 Primjerice djelo slikara Pedra Machuce (Toledo, 1490. – Granada, 1550.), *Bogorodica i duše Čistilišta* (1517.), URL: <https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/the-virgin-and-the-souls-of-purgatory/d56dec13-b656-488f-bee7-4ae1fbee5540> (10. 9. 2018.).
 - 21 MARINA WARNER, *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, Oxford University Press, Oxford, 2013., 203.
 - 22 LASSE HODNE, *The Virginity of the Virgin: a study in Marian iconography*, *Scienze e Lettere*, Rim, 2012., 104.
 - 23 MARINA WARNER (bilj. 21), 203.
 - 24 CAROLINE WALKER BYNUM (bilj. 19), 272–273.
 - 25 THEO M. M. A. C. BELL, *Luther’s Reception of Bernard of Clairvaux*, *Concordia Theological Quarterly*, 4 (1995.), 245–277.
 - 26 DORON BAUER, *Milk as Templar Apologetics in the St. Bernard of Clairvaux Altarpiece from Majorca*, *Studies in Iconography*, 36 (2014.), 89.
 - 27 JAMES FRANCE, *A Unique Image of Saint Bernard from Norway*, *Cistercian Studies Quarterly*, 45 (2010.), 328.
 - 28 LASSE HODNE (bilj. 22), 110.
 - 29 Slika se danas nalazi u Museo de Mallorca u Palma de Mallorci. S obzirom da je izvorni smještaj ovog djela bila kapela koja se nalazila u sklopu tvrđave Almudaina Gumara koja je na otoku bila središte templara, djelo se interpretira kao umjetnina povezana s tim redom. Time je odabir ikonografije sa životom sv. Bernarda razumljiv, pošto je svetac bio jedan od najvećih pobornika reda, i, iako do danas nije jasno koja je točno bila Bernardova uloga u ključnim godinama vitezova templara, poznato je kako su članovi reda sveca smatrali svojim osnivačem. Usp. DORON BAUER (bilj. 26), 79–98.
 - 30 Bartolomé Esteban Murillo, *Bogorodičino ukazanje sv. Bernardu*, oko 1665., Madrid, Museo Nacional del Prado; Juan de las Roelas, *Vizija sv. Bernarda*, 1611., Sevilla, Bolnica sv. Bernarda; Alonso Cano, *Vizija sv. Bernarda*, oko 1650., Madrid, Museo del Prado; Domenico Fiasella, *Sv. Bernard iz Clairvauxa čudesno dojen od Bogorodice*, 1634., Piacenza, Musei civici di Palazzo Farnese; Giovanni Odazzi, *Sv. Bernard i čudo laktacije*, 1720.–1731., Gubbio, Palazzo Ducale.
 - 31 Primjer ovakvog specifičnog ikonografskog prikaza je djelo neznatnog slikara *Raspeti Krist prigrbljuje sv. Bernarda (Amplexus) i Marija doji sv. Bernarda (Lactatio)* iz prve polovine 17. stoljeća koje se danas nalazi u rimskoj opatiji sv. Suzane. Više u: KRISJA ŠTULIĆ, *Ikonografija sv. Bernarda iz Clairvauxa na primjerima iz dubrovačke likovne baštine: Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda u crkvi sv. Josipa i Čudesna laktacija sv. Bernarda u crkvi sv. Vlaha*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
 - 32 KRUNO PRIJATELJ, *Radovi slikara iz srednje i južne Italije na teritoriju Dubrovačke Republike*, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Krno Prijatelj, Barok u Hrvatskoj, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982., 831.
 - 33 Usp. RADOSLAV TOMIĆ, *Slikarstvo talijanskog baroka u Hrvatskoj*, u: Sveto i profano: slikarstvo talijanskog baroka u Hrvatskoj, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 16. travnja – 2. kolovoza 2015.), (ur.) Radoslav Tomić, Danijela Marković, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2015., 17, 25–26. Poznato je i kako je franjevac slikar Grgur Ivanelić (čija djela nisu sačuvana) kopirao djela rimskog slikara Carla Maratte. Usp. KRUNO PRIJATELJ (bilj. 32), 846.
 - 34 Na navedeno me uputila dr. sc. Tanja Trška na čemu joj najsrdačnije zahvaljujem.
 - 35 Vrijeme nastanka oltarne pale određeno je prema izvedbi oltara sv. Križa u crkvi Male braće, koji, s još četiri oltara u istoj crkvi, izvodi venecijanski arhitekt Giuseppe Sardi s radionicom između 1687. i 1688. godine. Usp. KRUNO PRIJATELJ, *Neki problemi o slikama i oltarima u samostanu Male braće u Dubrovniku*, u: Samostan Male braće u Dubrovniku, (ur.) Justin V. Velnić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb; Samostan Male braće u Dubrovniku, Dubrovnik, 1985., 504–505.

REFERENCES

- 36 Timothy Clifford upućuje na sličnosti oltarne pale s Baciovom slikom *Putto s emblemom Ludovica Gaullija* iz 1686. godine, danas smještenoj u Collegio Nazareno u Rimu. Usp. TIMOTHY CLIFFORD, *Dubrovnik: Italian Art, c. 1400 – 1800*, u: Croatia: Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage, Frances Lincoln Limited, London, 2009., 154.
- 37 O Il Bacicciju usp. FRANCESCO PETRUCCI, *Baciccio: Giovanni Battista Gaulli (1639 – 1709)*, Ugo Bozzi Editore, Rim 2009.; RUDOLF WITTKOWER, *Art and Architecture in Italy: 1600–1750*, 3. izd., Penguin Books, Harmondsworth, 1982. [1958.], 328–330; IAN CHILVERS, *The Oxford Dictionary of Art & Artists*, Oxford University Press, Oxford, 2012., 239.
- 38 *Bozzetto* iz Derute izvorno je pripadao Lioneu Pascoliju iz Perugia, biografu Il Baciccia. Na poledini *bozzetta*, kako se čini, Pascoli je osobno napisao „del ...Battista Gaulli d.o Baciccio...omo eccellentissimo“. U Pinacoteca Comunale u Deruti nalaze se još dva Bacicciova *bozzetta*, oba iz Pascolijeve kolekcije: *Zakonodavci Izraela* i *Četiri evanđelista*. Usp. Usp. FRANCESCO PETRUCCI (bilj. 37), 467, 470, 539. Dva *bozzetta* izvedena za Bacicciove freske u crkvi Il Gesù nastala su oko 1676. godine, što je navelo Roberta Engassa da vremenski smjesti *bozzetto* za oltarnu palu *Sv. Franjo i sv. Helena se klanjaju Križu* u isto razdoblje. Usp. TIMOTHY CLIFFORD (bilj. 36), 154.
- 39 FRANCESCO PETRUCCI (bilj. 37), 528–529.
- 40 Usp. FRANCESCO PETRUCCI (bilj. 37), 556.
- 41 O Odazziju pregledno usp. HERMAN VOSS, *La pittura del Barocco a Roma*, (ur.) Andrea G. De Marchi, (prev.) Günter Schwabe i Gemma Buonanno, Neri Pozza Editore, Vicenza, 1999. [1924.], 486–487.
- 42 Valja spomenuti i kako se u Dubrovniku nalazi djelo za koje Clifford kao mogućeg autora postavlja upravo Odazzija – noćni sat s prikazom Kefala i Aurore, smješten u stalnom postavu Kneževog dvora. Usp. TIMOTHY CLIFFORD (bilj. 36), 164.
- 43 Sliku *Čudesna laktacija sv. Bernarda* Radoslav Tomić je ocijenio slobodnom kopijom Matteijeve oltarne pale u katedrali Gospe Velike. Usp. RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 1), 267.
- 44 RADOSLAV TOMIĆ (bilj. 33), 38.
- 45 U Biskupskom sjemeništu u Dubrovniku čuvaju se slike *Sv. Jelena Križarica* i *Sv. Franjo Asiški i sv. Klara* na kojima su likovi sv. Jelene i sv. Franje Asiškoga izravno preuzeti s oltarne pale u Zbirci male braće pripisane Bacicciju. O navedenoj skupini slika – kopijama ranijih djela, razdijeljenima između Biskupskog sjemeništa i crkve sv. Vlaha, usp. RADOSLAV TOMIĆ, (bilj. 1), 267.
- DORON BAUER, *Milk as Templar Apologetics in the St. Bernard of Clairvaux Altarpiece from Majorca*, Studies in Iconography 36 (2014)
- THEO M. M. A. C. BELL, *Luther's Reception of Bernard of Clairvaux*, Concordia Theological Quarterly 4 (1995)
- Bernardo di Chiaravalle nell'arte italiana dal XIV al XVIII secolo, katalog izložbe (Certosa di Firenze, Pinacoteca, 9. lipnja – 9. rujna 1990.), (ed.) Laura Dal Prà, Electa, Milano, 1990.
- CAROLINE WALKER BYNUM, *Jesus as Mother and Abbot as Mother: Some Themes in Twelfth-Century Cistercian Writing*, The Harvard Theological Review 70 (1977.)
- MICHAEL CASEY, *Reading St. Bernard: The Man, The Medium, The Message*, u: Companion to Bernard of Clairvaux, (ed.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011.
- MARIA CHIARA CELLETTI, „BERNARDO di Chiaravalle, santo, Dottore della Chiesa“, *Bibliotheca Sanctorum*, Vol. 3: BERN-CIRO, Istituto Giovanni XXIII della Pontificia Università Lateranense, Roma, 1963.
- IAN CHILVERS, *The Oxford Dictionary of Art & Artists*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- TIMOTHY CLIFFORD, *Dubrovnik: Italian Art, c. 1400 – 1800*, in: Croatia: Aspects of Art, Architecture and Cultural Heritage, Frances Lincoln Limited, London, 2009.
- JAMES FRANCE, *A Unique Image of Saint Bernard from Norway*, *Cistercian Studies Quarterly* 45 (2010)
- JAMES FRANCE, *The Heritage of Saint Bernard in Medieval Art*, u: Companion to Bernard of Clairvaux, (ed.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011.
- CHRISTOPHER HOLDSWORTH, *Bernard as a Father Abbot*, in: Companion to Bernard of Clairvaux, (ed.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011.
- Hrvatska književna enciklopedija*, 1, A–Gi, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010.
- ANTHONY F. JANSON, H. W. JANSON, *Povijest umjetnosti* [Peto obnovljeno izdanje – s dopunom za Hrvatsku], Stanek d.o.o., Varaždin, 2004. [1997.]
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ed.) Anđelko Badurina, Sveučilišna naklada Liber; Kršćanska sadašnjost; Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2006 [1979]
- BRIAN PATRICK MCGUIRE, *Bernard's Life and Works: A Review*, in: Companion to Bernard of Clairvaux, (ed.) Brian Patrick McGuire, Brill, Leiden, Boston, 2011.
- IVAN OSTOJIC, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. II, Benediktinci u Dalmaciji, Benediktinski priorat, Split, 1964.
- FRANCESCO PETRUCCI, *Baciccio: Giovanni Battista Gaulli (1639 – 1709)*, Ugo Bozzi Editore, Roma 2009.
- FRANZ POSSET, *Amplexus Bernardi: the dissemination of a Cistercian motif in the later Middle Ages*, Citeaux 54 (2003)
- DANIEL PREMIERL, *Stoljeće opremanja barokne katedrale*, in: Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku, (ed.) Katarina Horvat-Levaj, Dubrovnik, Zagreb, Gradska župa Gospe Velike, Institut za povijest umjetnosti, 2014.
- KRUNO PRIJATELJ, *Radovi slikara iz srednje i južne Italije na teritoriju Dubrovačke Republike*, in: Anđela Horvat, Radmila Matejčić, Kruno Prijatelj, Barok u Hrvatskoj, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1982.
- KRUNO PRIJATELJ, *Neki problemi o slikama i oltarima u samostanu Male braće u Dubrovniku*, in: Samostan Male braće u Dubrovniku, (ed.) Justin V. Velnić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb; Samostan Male braće u Dubrovniku, Dubrovnik, 1985.
- ZORAIDA DEMORI STANIČIĆ, *Javni kultovi ikona u Dalmaciji*, Split, Zagreb, Književni krug, Hrvatski restauratorski zavod, 2017.

KRISJA ŠTULIĆ, *Ikono grafija sv. Bernarda iz Clairvauxa na primjerima iz dubrovačke likovne baštine: Krist na križu prigrbljuje sv. Bernarda u crkvi sv. Josipa i Čudesna laktacija sv. Bernarda u crkvi sv. Vlaha*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.

RADOSLAV TOMIĆ, *O slikama u crkvi Gospe od Karmena u Dubrovniku*, in: *Restaurirane slike iz crkve Gospe od Karmena u Dubrovniku*, (ed.) Neda Kuzek, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2007.

RADOSLAV TOMIĆ, RELJA SEFEROVIĆ, *Oporuka dubrovačkog arhiđakona Bernarda Đorđića*, Peristil, 50 (2007)

RADOSLAV TOMIĆ, *Slikarska djela u katedrali*, in: *Katedrala Gospe Velike u Dubrovniku*, (ed.) Katarina Horvat-Levaj, Dubrovnik, Zagreb, Gradska župa Gospe Velike, Institut za povijest umjetnosti, 2014.

RADOSLAV TOMIĆ, *Slikarstvo talijanskog baroka u Hrvatskoj*, in: *Sveto i profano: slikarstvo talijanskog baroka u Hrvatskoj*, exhibition catalogue (Zagreb, Galerija Klovičevi dvori, 16. travnja – 2. kolovoza 2015.), (eds.) Radoslav Tomić, Danijela Marković, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 2015.

RADOSLAV TOMIĆ, *Slike u crkvi sv. Vlaha*, u: *Zborna crkva sv. Vlaha u Dubrovniku*, (ed.) Katarina Horvat-Levaj, Dubrovačka biskupija, Zborna crkva sv. Vlaha, Institut za povijest umjetnosti, ArTresor naklada, Dubrovnik, Zagreb, 2017.

HERMAN VOSS, *La pittura del Barocco a Roma*, (ed.) Andrea G. De Marchi, Neri Pozza Editore, Vicenza, 1999. [1924.]

MARINA WARNER, *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

RUDOLF WITTKOWER, *Art and Architecture in Italy: 1600-1750*, Penguin Books, Harmondsworth, 1982. [1958.]

SUMMARY

Reflections of Baciccio in Dubrovnik: *Christ on the Cross Embraces St Bernard* in the church of St Joseph and *Miraculous Lactation of St Bernard* in the church of St Blaise

The paper discusses two paintings belonging to Baroque artistic heritage of Dubrovnik, both representing scenes from the life of St Bernard from Clairvaux: *Christ on the Cross Embraces St Bernard*, preserved in the church of St Joseph and *Miraculous Lactation of St Bernard* presently in the eastern sacristy of the church of St Blaise. Iconographic themes represented on the two paintings, known as *Amplexus Bernardi* and *Lactatio Bernardi*, stem from legends inspired by the saint's life; their development and dissemination was encouraged by the spirituality of St Bernard, himself an advocate of Christocentric devotions and veneration of the Blessed Virgin Mary. The two iconographic themes result among the most frequently represented the iconography of St Bernard of Clairvaux, with the earliest examples dating from the beginning of the 14th century. Through stylistic and comparative analysis, the two paintings are assessed as related to the activity of the workshop of Giovanni Battista Gaulli il Baciccio (Genova, 1639 – Rome, 1709), with proposed dating to the final quarter of the 17th century.

KRISJA ŠTULIĆ (1991.) diplomirala je povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2016. godine. Tijekom diplomskog studija uz istraživački smjer upisuje program za dopunsku izobrazbu kako bi stekla pedagoške kompetencije za rad u nastavi. Trenutačno radi u II. gimnaziji u Zagrebu kao nastavnica likovne umjetnosti. Dobitnica je Nagrade DPUH-a „Radovan Ivančević“ za najbolji diplomski rad u 2016. godini.

KRISJA ŠTULIĆ (1991) received her MA in Art History from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb in 2016. She completed the additional qualifications programme for teachers and is currently employed at the 2nd Gymnasium in Zagreb as Visual Arts teacher. She was awarded the Croatian Society of Art Historians' "Radovan Ivančević" Award for Best MA Thesis in 2016.